



# مدیریت مرتع در ایران «قوانین»

مهدی زهدی\*

## مقدمه

(۱۳۷۴)، بیان می‌کند، «با وجود قوانین متعدد مقطعی و موضعی که در هفتاد سال گذشته درباره جنگل‌ها و مراتع تصویب شده است، سه مرحله را می‌توان به‌عنوان مقاطع زمانی مهم در نظر گرفت:

۱) قانون راجع به جنگل‌ها، مصوب ۱۳۲۱؛ ۲) قانون جنگل‌ها و مراتع کشور مصوب ۱۳۳۸ و ۳) قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور مصوب ۱۳۴۶. اما نکته جالب توجه آن است که در هر مقطع و مرحله، نوعی تصمیم‌گیری سیاسی مقدمه و منشأ تهیه و تصویب قوانین بوده است. براساس تصمیم سیاسی سال ۱۳۴۱ پیرامون ملی شدن جنگل‌ها و مراتع، پس از چهار سال مطالعه، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع در سال ۱۳۴۶ به تصویب رسید. در واقع تصویب‌نامه ملی شدن جنگل‌ها در مورخ ۱۳۴۱/۱۰/۲۷ هیئت وزیران، تصمیم سیاسی منشأ این قانون بود که براساس اصل دوم از اصول شش‌گانه تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دهه چهل بوده و اصطلاحاً به قانون ملی شدن جنگل‌ها معروف شد. همچنین مهم‌ترین تحول قانون حفاظت و بهره‌برداری نسبت به قوانین گذشته،

اعمال حاکمیت و تصدی دولت بر کلیه جنگل‌ها و مراتع و اراضی جنگلی و ابطال مالکیت‌های خصوصی بود.

معین‌الدین (۱۳۷۷)، رابطه مرتع و قانون در ایران را به ۴ دوره زمانی تقسیم می‌کند:

(۱) از زمان تشکیل مجلس تا سال ۱۳۳۸

(۲) از سال ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۱

(۳) از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۸

(۴) از سال ۱۳۵۸ تاکنون

ایشان معتقد است قبل از انقلاب مشروطه، ایران دارای قانون مدون نبود و تمام رفتارهای حقوقی و اجتماعی براساس احکام مذهبی یا عرف و سنت مورد رسیدگی قرار می‌گرفت. شاید بتوان گفت اولین قانونی که در آن مطالبی از مرتع به‌صورت مستقل ذکر شد، قانون مالیات و املاک اربابی و دواب مصوب دی ماه ۱۳۰۴ شمسی است. در

مدیریت مرتع یا «مرتعداری» معادل فارسی عبارت "Range management" است. مدیریت (Managment) دامنه‌ای گسترده داشته و عوامل متعددی را دربرمی‌گیرد، این در حالی است که در علم مرتعداری تاکنون کمتر به جنبه‌های مدیریت و عوامل مؤثر بر آن پرداخته شده است. لذا سعی شده تا به منظور توجه به موضوع مرتعداری از منظر مدیریت، موارد مؤثر بر مدیریت مرتع در ایران مطرح و تبیین شود. مدیریت مرتع را می‌توان به عواملی همچون قوانین، مقررات، سیاست‌ها، راهبردهای خرد و کلان دولت، تشکیلات و ساختار سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی، ساختار اجتماعی و فرهنگی بهره‌برداران، روش‌ها و اصول فنی بهره‌برداری، بازار محصولات، تحولات سیاسی و اجتماعی، رخدادهای بین‌المللی، نظام‌های بهره‌برداری و غیره، مرتبط دانست که هر یک می‌توانند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر اکوسیستم‌های مرتعی و مرتعداری تأثیرگذار باشند.

عموماً قوانین به دو طریق، مبتنی بر

عرف یا مبتنی بر دکترین حقوقی تهیه می‌شوند. قوانینی که تنها بر مبنای عرف تهیه می‌شوند، حتی در زمان وضع نسبت به زمان خود عقب‌ترند و معمولاً موجب بازدارندگی توسعه حقوقی می‌شوند. در مقابل قوانینی که بر مبنای دکترین حقوقی وضع می‌شوند، توسعه‌یافته‌تر بوده و سبب حرکت رو به جلو در مسائل حقوقی می‌شوند. لذا به منظور دستیابی به شرایط مطلوب و اثربخش، بهتر است قوانین مبتنی بر دکترین حقوقی، با توجه به مسائل و روابط عرفی تهیه شوند (نوری، ۱۳۹۶). از سوی دیگر، بهتر است ابتدا اصول فنی براساس مبانی اکولوژیک برای مدیریت اکوسیستم‌ها تعریف و سپس به منظور تحقق آن، قوانین و مقررات مربوطه وضع شوند. در کشور ما، این روند برعکس بوده و عموماً ابتدا قوانین وضع شده، سپس کارشناسان تلاش کرده‌اند تا دستورالعمل‌های فنی را برای چگونگی اجرای آنها تدوین کنند. در رابطه با قوانین و مقررات مرتبط با منابع طبیعی، اعتمادی

**در کشور ما، عموماً ابتدا قوانین وضع شده، سپس کارشناسان تلاش کرده‌اند تا دستورالعمل‌های فنی را برای چگونگی اجرای آنها تدوین کنند.**

\* پژوهشگر منابع طبیعی، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور  
پست الکترونیک: mezhohdi@yahoo.com

سال ۱۳۰۷ جلد اول قانون مدنی تصویب شد که در آن ماده یا بخش خاصی در ارتباط با مرتع وجود نداشت. در فصل سوم این قانون به اموال بدون مالک خاص، اشاره شده، ولی تعریف معینی از این گونه اموال ارائه نشده است. در ماده ۲۳ و در مورد بهره‌برداری نوشته شده استفاده از اموالی که مالک خاص ندارد مطابق قوانین مربوطه خواهد بود و در مصادیقی که ذکر شده از مرتع نام برده نمی‌شود. تنها موردی که در قانون مدنی در خصوص مرتع می‌توان از آن بهره برد، حق تقدم در استفاده از مشترکات عمومی است. در ۲۲ تیر ماه سال ۱۳۳۸ برای اولین بار مرتع در کنار جنگل دارای قانون شد. این قانون شامل ۲۸ ماده، ۲۲ تبصره، ۱۶ بند و ۱۰ زیربند بود که ۳ ماده، ۲ تبصره و یک بند آن در ارتباط با مرتع است. عراقی (۱۳۷۷)، معتقد است در سال ۱۳۳۸ هجری شمسی، دیدگاه قانون‌گذار نسبت به منابع طبیعی وسعت بیشتری یافت و این بار مرتع نیز در کنار جنگل‌ها مورد حمایت قانون‌گذار قرار گرفت. سال ۱۳۴۱ در تاریخ حقوق منابع طبیعی یک نقطه عطف مهم به شمار می‌آید. در این سال تصویب‌نامه قانونی ملی شدن جنگل‌های کشور مصوب شد و سرانجام در مرداد ماه سال ۱۳۴۶ قانون «حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور» به تصویب دو مجلس رسید. پس از وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۵ و ۵۰ بر قوانین قبلی در زمینه منابع طبیعی تأکید کرد. در مهر ماه ۱۳۷۱ نیز قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور به‌عنوان یکی دیگر از قوانین مبنایی و اصولی در زمینه حفاظت از منابع طبیعی به تصویب رسید. در ماده اول قانون یادشده گونه‌هایی از درختان جنگلی حفاظت‌شده و با عنوان ذخایر جنگلی اعلام شد و مورد حمایت کیفری قرار گرفت.

### مهم‌ترین قوانین مرتبط با مرتع و مرتع‌داری

مواد و بندهای متعددی در قوانین گوناگون وجود دارد که ذکر تمام آنها در این مقاله نمی‌گنجد. بنابراین سعی شد، عناوین مهم‌ترین قوانین که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر مرتع و مرتع‌داری تأثیرگذارند، ارائه شود (بی‌نام، ۱۳۷۹).

۱- قانون اصلاح امور اجتماعی و عمرانی دهات مصوب ۱۳۳۵/۵/۶ در مورد اخذ حق علف‌چر:

ماده (۱۲) از تاریخ تصویب این قانون پنج درصد سهم مالکانه (تمام دهات کشور اعم از خالصه- موقوفه و غیره) از کلیه محصول املاک مزروعی و جریبانه و علف‌چر و عواید مرتع و قلمستان و بیشه و جنگل‌های خصوصی و باغات میوه و مال‌الاجاره و آسیاب و آبدنگ و دکان و یخچال و غیره در موقع برداشت هر محصول از طرف مالک در مقابل رسید

به انجمن ده تحویل و به مصرف اجرای این قانون خواهد رسید. ۲- لایحه قانونی جنگل‌ها و مراتع کشور (مصوب ۱۳۳۸/۶/۸ مجلس سنا): این قانون که با ۲۳ ماده و ۲۸ تبصره در سال ۱۳۳۸ به تصویب رسید، در سال‌های بعد به موجب ماده ۶۶ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (مصوب ۱۳۴۶/۵/۳۰) نسخ شد. بخش عمده این قانون به جنگل‌ها و تولید چوب و هیزم پرداخته است و تنها در چند مورد در مواد ۱، ۶، ۷، ۸، ۱۹ و ۲۰ به موضوع مرتع و مرتع‌داری اشاره شده است.

۳- آیین‌نامه قانون جنگل‌ها و مراتع کشور مصوب ۱۳۳۹/۱۰/۳: این آیین‌نامه شامل ۵۱ ماده و ۱۸ تبصره است که این مواد در ۷ فصل جای گرفته‌اند. در فصل ششم آیین‌نامه مذکور با عنوان مراتع، موارد مهمی در ارتباط با مرتع وجود دارد. تنها در ماده ۴۵ این آیین‌نامه قانونی از مراتع خصوصی نام برده می‌شود. در ماده ۴۶ تأکید شده است سازمان جنگلبانی می‌تواند برای مدتی که مقتضی بداند مراتع را قرق کند. ضمن آنکه در ماده ۴۷ تأکید شده حفظ و اصلاح مراتع بر تحصیل درآمد از مرتع مقدم است.

۴- آیین‌نامه وصول حق علف‌چر در مراتع دولتی (مصوب آبان ۱۳۳۹): در رابطه با این آیین‌نامه معین‌الدین (۱۳۷۶)، بیان می‌کند آیین‌نامه فوق به منظور یکنواخت کردن وصول علف‌چر برای هر فصل بهره‌برداری به تصویب هیئت‌دولت رسیده است.

۵- قانون اصلاحات ارضی (مصوب ۱۳۳۹/۲/۲۶): این قانون ابتدا در تاریخ ۱۳۳۸/۱۲/۲۴ به تصویب مجلس شورای ملی رسید. قانون اصلاحات ارضی ۳۸ ماده و ۱۹ تبصره دارد و در جلسه ۱۳۳۹/۲/۲۶ به تصویب مجلس سنا رسیده است. در بند (ب) بند ۹ ماده اول این قانون، مرتع به این شکل تعریف شده است: «مرتع، زمینی است اعم از کوه و دامنه یا زمین مسطح که به‌طور طبیعی حداقل هر هکتار آن بتواند یک صد کیلو وزن دام زنده را در یک فصل چرا تغلیف نماید یا با توجه به عرف محل، هیئت اصلاحات ارضی استان، مرتع بودن آن را تأیید کند».

۶- مصوبه ملی شدن جنگل‌های کشور (مصوب ۱۳۴۱/۱۰/۲۷ هیئت وزیران): براساس ماده (۱) این تصویب‌نامه «از تاریخ تصویب این تصویب‌نامه قانونی، عرصه و اعیانی کلیه جنگل‌ها و مراتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی کشور جزو اموال عمومی محسوب و متعلق به دولت است ولو اینکه قبل از این تاریخ افراد آن را متصرف شده و سند مالکیت گرفته باشند». این مصوبه دارای ۱۴ ماده و ۵ تبصره است و آیین‌نامه اجرایی آن در تاریخ ۱۳۴۲/۶/۶ با ۲۵ ماده و ۲۱ تبصره به تصویب رسید. فصل اول آیین‌نامه اجرایی مصوبه فوق مربوط به تعاریف و مفاهیم است که در آن مراتع به دو شکل مراتع مشجر و غیرمشجر تعریف شده است.

۷- تصویب‌نامه شماره ۶/۱۱۹۹۰ مورخ ۱۳۴۲/۷/۱۰ هیئت وزیران راجع به چراندن دام در منابع طبیعی: با توجه به مفاد ماده یک این قانون، افراد برای بهره‌برداری از مراتع موظفند حداکثر به مدت یک سال از سازمان جنگلبانی پروانه چرا دریافت کنند. همچنین طبق تبصره یک ماده فوق ترکیب کمیسیونی که صدور پروانه چرا را تصویب می‌کند مرکب از استانداران یا فرمانداران کل و رئیس کل

کشاورزی و رئیس جنگلبانی بوده و پروانه توسط اداره جنگلبانی صادر خواهد شد.

۸- قانون مربوط به صرف نظر کردن بقایای حق علفچر سال ۴۰ و حق علفچر بهاره قسمتی از مراتع دولتی (مصوب ۱۳۴۳/۳/۵): این قانون شامل یک ماده واحده است که براساس آن، قانون گذار استان‌هایی که دچار خشک سالی شده‌اند را به دلیل برقراری توازن میان هزینه و درآمد، از دریافت حق علفچر معاف کرده است.

۹- قانون اجازه بهره‌برداری دواب ارتش از مراتع (مصوب ۱۳۴۲/۳/۱۸ هیئت وزیران): این قانون اجازه می‌داد سازمان جنگلبانی همه ساله مراتع را در اختیار ارتش و دواب آن قرار دهد و اجازه و حق علفچر دریافت نکند و ارتش پس از رفع احتیاج، مرتع را به سازمان جنگلبانی مسترد دارد. اگر مراتع اضافه بر ظرفیت بود، اضافه ظرفیت توسط سازمان جنگلبانی بهره‌برداری می‌شود. قانون ابطال آن در تاریخ ۱۳۴۴/۳/۱۰ به تصویب رسید.

۱۰- قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع با اصلاحات بعدی (مصوب ۱۳۴۶/۵/۳۰ مجلس سنا- اصلاحیه اول ۱۳۴۸/۱/۲۶، اصلاحیه دوم ۱۳۴۹/۴/۱۵، اصلاحیه سوم ۱۳۵۴/۳/۳): این قانون شامل ۶۷ ماده و ۸۸ تبصره است که به نوعی می‌توان بیان داشت، کامل‌ترین قانون منابع طبیعی کشور بوده و با وجود وضع قوانین معارض و متضاد با مفاد این قانون، هنوز به‌عنوان قانون مادر در مدیریت منابع طبیعی در بخش‌های مختلف مبنای عمل است. تبصره یک ماده ۳ این قانون مهم‌ترین بخش آن در ارتباط با مرتع‌داری و تعیین تکلیف مدیریت مراتع کشور است. این تبصره، مبنای ممیزی و صدور پروانه چرا و نیز تهیه و اجرای طرح‌های مرتع‌داری است.

۱۱- آیین‌نامه اجرایی ماده ۴۴ مکرر قانون اصلاح قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (مصوب دوم دی ماه ۱۳۴۹): ماده ۴۴ و ۴۴ مکرر مواد مهم و یک ابزار قانونی در کنترل پروانه چرا و برقراری تعادل دام مرتع برای دولت هستند، ولی با توجه به برخی ایرادات که شورای نگهبان به نحوه اجرای آن وارد کرد، در عمل این مواد کارایی خود را از دست دادند (شکل‌های ۱ و ۲).

۱۲- آیین‌نامه اجرایی تبصره ۴ ماده ۳ قانون الحاقی قانون حفاظت

و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور: این آیین‌نامه مربوط به رعایت حقوق مرتع‌داران توسط بهره‌برداران معادن (مصوب ۱۳۷۷ و اصلاحات بعدی آن) است که متأسفانه با تصویب قوانین بعدی، علاوه بر آنکه اجرای آن عملیاتی نشد، در حال حاضر معدن‌کاوی بی‌رویه یکی از بزرگ‌ترین معضلات مدیریت پایدار مراتع است.

۱۳- قانون تشکیل مؤسسه تحقیقات منابع طبیعی (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۸): این قانون با هفت ماده و دو تبصره، به تصویب مجلس شورای ملی و مجلس سنا رسیده است. با تصویب این قانون مؤسسه تحقیقات منابع طبیعی که بعدها به مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور تغییر نام داد، تشکیل و انجام تحقیقات مربوط به منابع طبیعی کشور در چهارچوب این مؤسسه منسجم شد.

۱۴- قانون بخشودگی کلیه مطالبات دولت بابت حق مرتع و جرائم چرای دام (مصوب ۱۳۴۹/۴/۷): این قانون یک ماده واحده دارد که به موضوع مطالبات دولت بابت حق مرتع اعم از آنچه که مربوط به بنگاه سابق خالصجات یا مربوط به وزارت منابع طبیعی باشد و همچنین غرامت و جریمه‌های مربوط به چرانیدن دام است.

۱۵- قانون صندوق عمران مراتع (مصوب ۱۳۴۹/۱۲/۲۴): این قانون دارای ۱۲ ماده و ۵ تبصره است که در تاریخ ۱۳۶۷/۳/۵ اصلاح و به‌عنوان قانون اصلاح صندوق عمران مراتع به تصویب رسید. این صندوق با هدف کمک به کاهش فشار بر مراتع، اصلاح مراتع، افزایش تولید علوفه و افزایش تولید گوشت قرمز در کشور تشکیل شد، ولی در ادامه فعالیت، اقدامات آن بر واردات علوفه متمرکز شد و در مواردی هم سیاست‌های حاکم بر آن با مدیریت پایدار مراتع در تضاد قرار گرفت.

۱۶- آیین‌نامه تعلیف احشام متعلق به اتباع خارجی (مصوب ۱۳۵۱/۴/۱۰ هیئت وزیران): این آیین‌نامه دارای ۹ ماده است و در رابطه با نظام‌مند کردن ورود احشام از



شکل ۲- حضور مأموران (از چپ نفر اول مرحوم ایمانی قربان قدیمی حوزه سد کرج)، حفاظت منابع طبیعی برای کنترل پروانه‌های چرا، مراتع بیلاقی استان البرز، سال ۱۳۸۴



شکل ۱- ایستگاه کنترل دام مراتع منطقه عسلک استان البرز، سال ۱۳۸۴





کشورهای همسایه تنظیم شده است (بی‌نام، ۱۳۵۶).

۱۷- قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست (مصوب ۱۳۵۳/۳/۲۸ و اصلاحیه ۱۳۷۱/۸/۲۴): موارد مختلفی در این قانون و آیین‌نامه اجرایی آن آمده است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر مرتع‌داری مؤثر است.

۱۸- آیین‌نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست (مصوب ۱۳۵۴/۱۲/۳ هیئت وزیران با اصلاحات بعدی): این آیین‌نامه در ۹ فصل تنظیم شده و دارای ۴۹ ماده است که اصلاحیه‌های متعددی نیز داشته است (بی‌نام، ۱۳۸۶).



شکل ۳- رویشگاه گون در مراتع مرتفع استان البرز

جنگلی به گیاه گون نیز اشاره شده است، این ممنوعیت موجب جلوگیری از تغییر کاربری بخش زیادی از مراتع دارای گیاه گون، شد (شکل ۳).

۲۳- قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۵): ماده ۶۹۰ و تبصره‌های ذیل آن و نیز ماده ۶۹۱ این قانون به موضوع جنگل‌ها و مراتع و تخریب و تصرف غیرقانونی و مجازات‌های مربوطه پرداخته است (بی‌نام، ۱۳۹۸).  
۲۴- قانون وظایف و اختیارات شوراهای اسلامی (مصوب ۱۳۷۶): در این قانون بند (ک) و (ع) ماده ۶۸ از فصل سوم، ماده ۶۸ مکرر و نیز بند ۸ از ماده ۶۹ به موضوع مراتع و بهره‌برداری از منابع طبیعی مربوط می‌شود.

۲۵- قانون تمدید زمان اجرای ماده ۳۴ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (مصوب ۱۳۷۹/۸/۱۸): در قالب این قانون بخش زیادی از مراتع که تغییر کاربری داده شده بود، شکل قانونی به خود گرفت و از شمول اراضی ملی خارج و به متصرفین در ازای دریافت وجه زمین منتقل شد.

۲۶- قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی (مصوب ۱۳۸۹/۴/۲۳): این قانون دارای ۳۵ ماده و ۳۶ تبصره است (بی‌نام، ۱۳۹۸). علی‌رغم موارد خوبی که در این قانون در خصوص منابع طبیعی وضع شده، به دلایل مختلف بخش زیادی از آن هنوز قابلیت اجرا پیدا نکرده است. یکی از مواد بسیار مهم این قانون، ماده ۱۴ است که می‌تواند ظرفیت‌های زیادی برای مرتع‌داری کشور ایجاد کند، ولی با وجود برخی اقدامات، از ظرفیت این ماده استفاده‌ای نشد.

### بحث و جمع‌بندی

قوانین نقش مهمی در مدیریت منابع طبیعی دارد و کیفیت اجرا و نحوه استفاده از ظرفیت‌های قانونی نیز می‌تواند در اثربخشی آنها تعیین‌کننده باشند. پیرو مصوبه ملی شدن جنگل‌ها در تاریخ ۲۷ دی ماه سال ۱۳۴۱، تمامی جنگل‌ها و مراتع کشور و اراضی که مستثنیات افراد نبود، به‌عنوان اراضی ملی در نظر گرفته شد. در ادامه سیاست تثبیت حاکمیت دولت بر اراضی ملی، پس از تصویب قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع در مرداد سال ۱۳۴۶، تشکیلات دولتی مناسب برای اجرای آن با عنوان «وزارت منابع طبیعی» شکل گرفت. به‌نوعی می‌توان گفت در دهه ۱۳۴۰ روند تکامل قوانین منابع طبیعی و سازوکار اجرای آن روالی منطقی را طی کرد. ولی به دلایل متعدد با شروع دهه ۱۳۵۰ وزارت منابع طبیعی منحل و این تشکیلات به‌عنوان یکی از معاونت‌های وزارت کشاورزی با عنوان سازمان جنگل‌ها و مراتع در زیرمجموعه بخش کشاورزی قرار گرفت. به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، دوران چهارساله وزارت منابع طبیعی بهترین مقطع زمانی در مدیریت منابع طبیعی کشور بوده است (Zohdi et al., 2018). هرچند تاکنون تحقیق عمیق و قابل استناد در ارتباط با واکاوی ملی شدن جنگل‌ها و مراتع و اثرات آن در پنج دهه گذشته صورت نگرفته و در مورد

۱۹- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ و اصلاحات و تغییرات و متمم قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸): اصول ۴۵ و ۵۰ قانون اساسی به موضوع منابع طبیعی و مراتع مربوط می‌شود که براساس اصل ۴۵ مراتع جزو انفال در نظر گرفته شده است.  
۲۰- ضوابط تعریف احشام در مناطق حفاظت‌شده و پناهگاه‌های حیات‌وحش (مورخ ۱۳۶۴/۶/۲۶): این مقررات، مصوب سازمان حفاظت محیط‌زیست و مشتمل بر شش ماده و ۵ تبصره است (بی‌نام، ۱۳۸۳). نکته مهم در آن تأکید بر دارا بودن طرح مرتع‌داری برای بهره‌برداری از مراتع در مناطق حفاظت‌شده و پناهگاه حیات‌وحش است.  
۲۱- قانون تعیین تکلیف اراضی اختلافی موضوع اجرای ماده ۵۶ قانون جنگل‌ها و مراتع (مصوب ۱۳۶۷/۶/۲۲): این قانون از آن جهت مورد اهمیت است که به‌واسطه آن پرونده‌های بسیاری در ادارات منابع طبیعی گشوده شد و در بسیاری از این پرونده‌ها در سال‌های گذشته رأی بر غیرملی بودن اراضی صادر و به این طریق بخش زیادی از مراتع کشور از شمول ملی بودن خارج و کاربری آنها تغییر داده شده است.

۲۲- قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور (مصوب ۱۳۷۱/۷/۵): اگرچه این قانون مستقیماً ارتباط چندانی با مرتع‌داری نداشته، ولی به سبب آنکه در ماده یک آن در میان گونه‌های

مصوبه ملی شدن تحلیل‌های مثبت و منفی فراوانی مطرح است، ولی بایست توجه کرد برای قضاوت صحیح در ارتباط با هر سیاست اجرا شده، توجه به شرایط زمانی و مکانی اجرای آن سیاست مهم است. زهدی و همکاران (۱۳۹۷)، در تحقیقی نظرات متخصصین مرتع‌داری را در ارتباط با اثربخشی قوانین بر مرتع‌داری پایدار جویا شدند، آنها بیان می‌کنند متخصصان شرکت‌کننده در این نظرسنجی که از بخش‌های مختلف تحقیقات و اجرا بودند، اثربخشی مصوبه ملی شدن جنگل‌ها بر مرتع‌داری ایران را مثبت ارزیابی نمی‌کنند. البته جامعه هدف در این تحقیق، نحوه اجرای این قانون را یکی از مهم‌ترین مشکلات در رابطه با اثربخشی آن ذکر کرده‌اند. قانون حفاظت و بهره‌برداری از زمان تصویب مهم‌ترین و اصلی‌ترین قانون در زمینه مدیریت منابع طبیعی، همچنین مرتع‌داری بوده است. برخی از اصلاحات بعدی این قانون، همچون مواد ۴۴ و ۴۴ مکرر، توان بازدارندگی و مقابله با بهره‌برداری‌های خلاف قانون از مراتع را تقویت کرد. ولی در دهه‌های بعدی به‌ویژه ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ با تصویب برخی از قوانین همچون قوانین مربوط به واگذاری اراضی (مصوب ۱۳۵۸) و «قانون تعیین تکلیف اراضی اختلافی موضوع اجرای ماده ۵۶ قانون جنگل‌ها و مراتع» و نیز مصوبه شورای نگهبان در ارتباط با مواد ۴۴ و ۴۴ مکرر قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع که آن را مغایر با شرع دانستند، اثربخشی قوانین اصلی منابع طبیعی تا حدی کم‌رنگ شد. زهدی و همکاران (۱۳۹۷)، نتیجه گرفتند در مجموع قوانین و مقررات موجود نتوانسته مانع از تخریب مراتع شود و قوانین مصوب تا حد زیادی نظام‌های سنتی مدیریت مرتع که از گذشته در کشور رایج بوده را تحت تأثیر قرار داده و آنها را کم اثر کرده است. همچنین نتایج این تحقیق نشان داد که بایستی قوانین و مقررات مربوط به مدیریت مراتع بازنگری و به‌روز شوند.

بیش از پنج دهه از تصویب مصوبه ملی شدن جنگل‌ها و قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع می‌گذرد. از سوی دیگر تغییرات اکولوژیک و به‌ویژه تغییرات اقلیمی، تحولات اجتماعی و اقتصادی و فضای حاکم بر محیط بین‌الملل که ناشی از تصویب معاهده‌های محیط‌زیستی است، شرایط را به گونه‌ای تغییر داده که در حال حاضر ضرورت بررسی، بازنگری و به‌روزرسانی قوانین مرتبط با مدیریت منابع طبیعی انکارناپذیر است. در این ارتباط کشورهای مختلف در چند دهه اخیر اقدامات وسیعی در راستای وضع قوانین جدید و به‌روزرسانی قوانین قبلی به اجرا گذاشته‌اند که می‌توان به ایالات متحده آمریکا، چین و ترکیه اشاره کرد (Feller, 1998; Peter Ho, 2000; Holechek et al., 2004; Baker & Eckerberg, 2013; Koc et al., 2014; YanBo et al., 2014). بنابراین پیشنهاد می‌شود، مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی نسبت به انجام پژوهش‌های مرتبط با آسیب‌شناسی قوانین و مقررات مربوط به منابع طبیعی اقدام و با توجه به شرایط روز کشور و فرصت‌های ایجاد شده در سطح

بین‌المللی نتایج به‌دست‌آمده را در ارتقای قوانین موجود ارائه کنند.

## منابع

- اعتمادی (نوری)، س. ی.، ۱۳۷۴. قانونمندی طبیعت و قوانین منابع طبیعی. جنگل و مرتع، ۲۹ (۴): ۱۶-۶.
- بی‌نام، ۱۳۵۶. مجموعه قوانین و مقررات، وزارت کشاورزی و منابع طبیعی. سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، تهران، ۱۸۲ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۷۹. مجموعه قوانین منابع طبیعی کشور، دفتر حقوقی و بازرسی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور. سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، تهران، ۸۲۸ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۸۳. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط‌زیست، دفتر حقوقی و امور مجلس سازمان حفاظت محیط‌زیست. سازمان حفاظت محیط‌زیست ایران، تهران، ۹۸۴ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۸۶. مجموعه قوانین و مقررات وزارت جهاد کشاورزی. معاونت توسعه منابع انسانی و امور مجلس (با همکاری دفتر امور حقوقی سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور)، انتشارات بهنام، تهران، ۱۳۷۴ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۹۸. سایت اینترنتی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی "www.majlis.ir/mhmtm".
- زهدی، م.، ارزانی، ح.، جوادی، س. ا.، جلیلی، ع. و خورشیدی، غ.، ۱۳۹۷. بررسی اثربخشی قوانین و مقررات مرتع‌داری در ایران. تحقیقات مرتع و بیابان ایران ۲۵ (۴): ۹۱۰-۸۹۸.
- شامخی، ت.، ۱۳۸۸. قوانین و مدیریت منابع طبیعی (جنگل‌ها و مراتع). مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۴۶۳ صفحه.
- عراقی، س. و غمامی، م.، ۱۳۷۷. حقوق منابع طبیعی (اصل حفاظت از منابع طبیعی). جنگل و مرتع، ۳۹: ۱۲-۶.
- معین‌الدین، ح.، ۱۳۷۶. مرتع و قانون (بخش اول). جنگل و مرتع، ۳۷: ۲۸-۱۶.
- معین‌الدین، ح.، حسن، ۱۳۷۷. مرتع و قانون (بخش دوم). جنگل و مرتع، ۳۸: ۱۹-۱۱.
- جهانگیر، م.، ۱۳۸۸. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۵۸ با اصلاحات و تغییرات و متمم قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸). نشر دوران، تهران، ۱۰۶ صفحه.
- نوری، م.، ۱۳۹۶. بررسی چالش‌های حقوقی-زیست‌محیطی قوانین حاکم بر جنگل‌ها و مراتع به منظور ارائه چهارچوب حقوقی منسجم. رساله دکتری حقوق محیط‌زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ۴۷۸ صفحه.
- Baker, S. and Eckerberg, K., 2013. A policy analysis per spective on ecological restoration. *Ecology and Society*, 18(2): 1-11.
- Feller, J. M., 1998. Recent developments in the law affecting livestock grazing on western riparian areas. *Wetlands*, 18(4): 646-657.
- Holechek, J. L., Pieper, R. D. and Herbel, C. H., 2004. *Range Management: Principles and Practices* (6th Edition), Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, New Mexico State University, Las Cruces, 456p.
- Koc, A., Schacht, W. H. and Erkovan, H. I., 2014. The history and current direction of rangeland management in Turkey. *Rangelands*, 37(1): 39-46.
- YanBo, L., Gongbuzeren, A. and WenJun, L., 2014. A review of China's Rangeland Management Policies. *Drylands and Pastoralism*, Country Report, London, 28 P.
- Zohdi, M., Arzani, H., Javadi, S.A., Jalili, A. and Khorshidi, G., 2018. Government and Range management in Iran (Policy, Laws and Plans). *Applied Ecology and Environmental Research*, 16(4): 4637-4654.